

การจดจำภายใต้การลืม: การต่อสู้ของความทรงจำที่มีต่อโศกนาฏกรรม
ระบอบฟรังโกในสเปน

Remembering but still Forgetting: the Contending Approaches
toward the Tragedies of Franco's Regime

ศิวัช ศรีโกคางกุล (Siwach Sripokangkul)

รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำกลุ่มวิจัยการบริหารกิจการท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครอง
ท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Research Group on Local Affairs Administration College of Local Administration
(COLA), Khon Kaen University, Thailand

บทคัดย่อ

ในช่วงการปกครองของเผด็จการนายพลฟรังโก ระหว่างปี 1936-1975 เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อกลุ่มผู้ต่อต้านจำนวนมากและนำไปสู่จำนวนผู้เสียชีวิตหลายแสนราย ภายหลังจากเสียชีวิตของเขา สังคมสเปนตกอยู่ในทางแพร่งว่า จะสร้างประชาธิปไตยในประเทศภายหลังระบอบเผด็จการและจะจัดการกับประวัติศาสตร์ความรุนแรงในอดีตเพื่อสร้างความปรองดองได้อย่างไร จากการทบทวนวรรณกรรมจำนวนหนึ่ง ผู้เขียนมีข้อถกเถียงว่า ประเทศสเปนอาศัยการจัดการกับความทรงจำผ่านการลืมและความเจ็บที่มีต่ออดีตในการสร้างประชาธิปไตยและความปรองดองในประเทศ การลืมหดงกล่าวดำรงอยู่อย่างลงหลักปักฐานนานกว่าสองทศวรรษ จนกระทั่งต่อมาสเปนได้เปลี่ยนแปลงท่าทีต่อประวัติศาสตร์ความรุนแรงในประเทศตนเอง โดยอาศัยใช้การจดจำแทน เนื่องด้วยมีปัจจัยหลายประการเกิดควบคู่กัน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีข้อถกเถียงอีกว่า แม้จะมีการจดจำกับโศกนาฏกรรมในยุคเผด็จการฟรังโกก็ตาม แต่การจดจำดังกล่าวยังอยู่ภายใต้ร่มเงาอันยิ่งใหญ่ไพศาลของการลืมในประเทศสเปนอยู่ดี

คำสำคัญ: การจดจำ, การลืม, ระบอบฟรังโก, ประเทศสเปน

Abstract

In the period of the Spanish dictator Franco between 1936 and 1975 there were a lot of human rights violations which led to the deaths of thousands of protestors, some estimates being as high as 400,000. After Franco's death, Spanish society was in a dilemma about how to democratize and confront the country's violent history to create reconciliation. Based on some literature reviews, the author argues that Spain used forgetting and silence toward the past over a span of two decades. Later, Spain changed its collective memory to remembering the violent past because of many simultaneous factors. However, the author argues further that, although remembering the tragedies under the Franco regime has been embraced, there is still a great umbrella of forgetting the past.

Keywords: Remembering, Forgetting, Franco's Regime, Spain

บทนำ

สงครามกลางเมืองในประเทศสเปนระหว่างปี 1936-1939 ระหว่างกลุ่มชาตินิยมฟาสซิสต์ นำโดยนายพลฟรังโก (รัฐประหารปี 1936 และปกครองระหว่างปี 1936-1975) ซึ่งพวกเขาเชื่อว่า กำลังทำสงครามครูเสด (Rubin, 2014) กับกลุ่มนิยมสาธารณรัฐหรือกลุ่มฝ่ายซ้าย อันเป็นกลุ่มที่ ฝึกไฟในลัทธิคอมมิวนิสต์ร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์ตามแคว้นต่างๆ ในประเทศสเปน ส่งผลให้กลุ่มฝ่าย ซ้ายมากกว่า 580,000 คนถูกฆ่าในระหว่างสงครามกลางเมือง และกว่าอีก 200,000 รายเสียชีวิต เพราะถูกประหารชีวิต เสียชีวิตจากโรคภัยไข้เจ็บ เสียชีวิตจากความหิวโหยในคุก ในค่ายกักกัน และ การบังคับให้พวกเขาไปเป็นทหารออกรบ (Aguilar, 2013) ในจำนวนนี้มี 130,000 คนถูกบังคับให้ สูญหาย ซึ่งภายในช่วงเวลา 15 ปี ระหว่าง ค.ศ. 1936-1951 มีผู้ถูกบังคับให้สูญหายจำนวน 114,226 คน (Fernández & Ortega, 2017, p. 534) จำนวนตัวเลขทั้งหมดดังกล่าวถือว่าสูงเป็น อย่างยิ่งเมื่อเทียบกับความรุนแรงในประเทศอื่นๆ

ไม่เพียงเท่านั้น หลังสงครามกลางเมืองในระหว่างปี 1939-1975 การปกครองในระบอบ ฟรังโกยังได้เน้นปราบปรามคดีต่อผู้เห็นต่างทางการเมืองและเกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนจำนวน มาก โดยเฉพาะการสร้าง ความทรมาณ การจับขังตามอำเภอใจและการประหารชีวิต (Aguilar, 2011, p. 104) ส่วนเจ้าหน้าที่รัฐคนใดที่ถูกต้องสงสัยว่าสนับสนุนฝ่ายซ้ายจะถูกไล่ออกจากราชการ

ทันที และในช่วงท้ายภายใต้ระบอบดังกล่าวยิ่งมีการกดขี่ผู้ต่อต้านอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะในพื้นที่ แคว้นบาสก์ ขณะที่ผู้ได้รับบาดเจ็บ หญิงม่าย และเด็กกำพร้าในฝั่งของผู้สนับสนุนชาตินิยมฟาสซิสต์ ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการจัดหางานให้ การรับบำเหน็จบำนาญ ตรงข้ามกับส่วนของฝ่ายซ้ายที่ไม่มีโอกาสได้รับความช่วยเหลือใดๆ นอกจากนี้ ระบอบฟรังโกยังได้ผลิตซ้ำและโฆษณาชวนเชื่อผ่านระบอบการศึกษาเพื่อสื่อว่ากลุ่มฝ่ายซ้ายเป็นผู้ทรยศและผู้กระหายเลือดในสเปน มีการสร้างอนุสาวรีย์ Valley of the Fallen ในกรุงมาดริด (อนุสาวรีย์นี้ถูกสร้างโดยนายพลฟรังโก เพื่อรำลึกถึงทหารที่เสียชีวิตในช่วงสงครามกลางเมือง ต่อมาเป็นสถานที่ฝังศพนายพลฟรังโก) สร้างพิพิธภัณฑ์ จัดงานพิธีกรรมและมีสัญลักษณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะในวันหยุดประจำปี ซึ่งตรงกับวันได้รับชัยชนะของกลุ่มชาตินิยม ชื่อถนน ตลอดจน ชื่ออาคารสถานที่จำนวนมากถูกเปลี่ยนเป็นชื่อของบุคคลที่พวกเขาถือว่าเป็นผู้ยอมพลีชีพเพื่อชาติ (martyrs) (Davis, 2005, pp. 861-862; Druliolle, 2015, p. 327)

ทว่าจุดเปลี่ยนสำคัญของประเทศสเปนอยู่ที่การเสียชีวิตขณะนอนหลับของนายพลฟรังโกในปี 1975 ประเทศสเปนจึงกำลังตกอยู่ในทางแพร่งว่า จะสร้างประชาธิปไตยในประเทศภายใต้ระบอบเผด็จการและจะจัดการกับประวัติศาสตร์ความรุนแรงในอดีตเพื่อสร้างความปรองดองหรือการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ร่วมกันของแต่ละฝ่ายได้อย่างไร

จากการทบทวนวรรณกรรมจำนวนหนึ่ง ผู้เขียนมีข้อถกเถียงว่า ประเทศสเปนอาศัยการจัดการกับความทรงจำในอดีตผ่านการลืมและความเงียบในการสร้างประชาธิปไตยและความปรองดองในประเทศ การลืมหดงกล่าวดำรงอยู่อย่างลงหลักปักฐานนานกว่าสองทศวรรษ จนกระทั่งต่อมา สเปนได้เปลี่ยนแปลงท่าทีต่อประวัติศาสตร์ความรุนแรงในประเทศตนเอง โดยอาศัยใช้การจดจำแทนเนื่องด้วยมีปัจจัยหลายประการเกิดควบคู่กัน อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีข้อถกเถียงว่า แม้จะมีการจดจำกับโศกนาฏกรรมในยุคเผด็จการฟรังโกก็ตาม แต่การจดจำดังกล่าวยังอยู่ภายใต้ร่มเงาอันยิ่งใหญ่ไพศาลของการลืมในประเทศสเปนอยู่ดี

การลืมและความเงียบงัน

การจดจำและการลืมมิได้เป็นสองมโนทัศน์ที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน ทว่ากลับเป็นมโนทัศน์ที่อยู่ควบคู่แน่นกันมาตลอดในประวัติศาสตร์ของสังคมการเมือง ควรต้องย้ำว่า เรื่องราวเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มีรายละเอียดยิบย่อยจำนวนมาก การจดจำเรื่องราวทั้งหมดจึงแทบเป็นไปไม่ได้ ดังนั้น สังคมการเมืองจึงอาศัย “การเลือกจดจำ” ในเรื่องราวที่เห็นว่าจำเป็นและได้รับผลประโยชน์

เท่านั้น ในแง่หนึ่ง จึงมีเพียงบางเรื่องราวเท่านั้นที่ถูกยกให้ประวัติศาสตร์ ขณะที่เมื่อเลือกจดจำบางอย่าง บางอย่างจำต้องถูก “ลืม” ในเวลาเดียวกัน เพื่อมิให้เรื่องราวใดๆ ในประวัติศาสตร์กลับมาย้อนศรคุกคามความเป็นปกติและความเป็นระบบระเบียบของสังคมการเมือง หรือกล่าวให้ชัดเจนขึ้นตามข้อเขียนของแบรดฟอร์ด วิเวียน (Bradrod Vivian, 1999, p. 551) ซึ่งระบุว่า อดีต (past) กับประวัติศาสตร์ (history) แตกต่างกัน อดีตเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง แต่ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของกระบวนการคัดสรรกลั่นกรองอย่างจงใจให้อดีตกลายเป็นหรือไม่กลายเป็นประวัติศาสตร์ ดังนั้นประวัติศาสตร์จึงเป็นการสร้างอดีตขึ้นใหม่ (reconstruction) ในแง่หนึ่ง การลืมหือจึงเกิดขึ้นพร้อมกับประวัติศาสตร์ เพราะการลืมหือได้ช่วยทำให้กระบวนการทำให้เป็นประวัติศาสตร์แจ่มชัดและเป็นเอกภาพ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ถูกลืมหือได้เป็นสิ่งที่ยสูญหายไป การต่อสู้เรียกร้องผลักดันให้อดีตกลายเป็นประวัติศาสตร์หรือการต่อสู้เพื่อผลักดันให้ความทรงจำที่ถูกเบียดขับให้มีที่ทางในพื้นที่สาธารณะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดขึ้นของประวัติศาสตร์เช่นกัน

นอกจากนี้ การต่อสู้ระหว่างการจำกัดการลืมหือเป็นสมรภูมิที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอในสังคมการเมืองที่สำคัญ ผลลัพธ์ของการต่อสู้มีส่วนสำคัญต่อการก่อรูปลักษณะหน้าตาให้สังคมการเมือง พิจารณาหนึ่งในตัวอย่างจากเหตุการณ์ในปี 1994 เมื่อเกิดสงครามระหว่างรัฐเม็กซิโกกับกองกำลังซาปาติสตา เหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นในวันที่ 10 มกราคม เมื่อทหารเม็กซิโกคนหนึ่งกำลังหนีการตามล่าจากกองกำลัง ได้ขโมยนำเอาคอมพิวเตอร์ที่เชื่อว่าเก็บไฟล์เรื่องราวความทรงจำจำนวนมากของชาวมายาติดตัวมาด้วย ดังนั้น การต่อสู้ครั้งนี้จึงไม่ได้เป็นเพียงการใช้กำลัง แต่เป็นการต่อสู้เพื่อพรากความทรงจำและทำลายมิให้หลงเหลือตัวตนแห่งความทรงจำ (Hutchens, 2007, p. 40)

ปฏิเสธไม่ได้ว่า การควบคุมความหมายความทรงจำร่วมของสังคมได้สำเร็จ ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการครองอำนาจนำในทางการเมือง กรณีการสร้างประชาธิปไตยและสร้างความปลอดภัยของประเทศสเปนเป็นหนึ่งในกรณีที่น่าสนใจ เนื่องจากมีการต่อสู้ของการเมืองว่าด้วยความทรงจำระหว่างการลืมหือกับการจดจำ ทั้งนี้ ประเทศได้เริ่มต้นภายหลังการเสียชีวิตของนายพลฟรังโกในปี 1975 ด้วยการทิ้งอดีตไว้ข้างหลังเพื่อสร้างประชาธิปไตย และพยายามสร้างความปรองดองผ่านการไม่แตะต้องและไม่จัดการกับมรดกความรุนแรงในอดีต นอกจากนี้ ประเทศสเปนยังตรงข้ามกับการสร้างความปรองดองในประเทศอื่นๆ ที่เริ่มต้นภายหลังจากการเปลี่ยนผ่านระบอบ (regime transition) จากระบอบเผด็จการไปยังระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ รัฐบาลภายหลังปี 1975 เช่น รัฐบาลของอดอล์ฟ ซูเวซ (Adolfo Suárez) (3 กรกฎาคม 1976 - 25 กุมภาพันธ์ 1981) ซึ่งนายซูเวซก็เคยเป็นอดีตเจ้าหน้าที่ระดับสูงและคนสนิทของนายพลฟรังโก อีกทั้งการสร้าง

ปรองดองในประเทศสเปนไม่มีการไต่สวนบทบาทการละเมิดสิทธิมนุษยชนของทหาร ดังกรณีที่เกิดขึ้นในประเทศอาร์เจนตินา ชิลี อุรุกวัย โปรตุเกส กรีซ ตุรกี ฯลฯ ตลอดจน สเปนไม่มีกระบวนการค้นหาความจริงและจัดตั้งคณะกรรมการปรองดองเพื่อศึกษาความรุนแรงในอดีตและจัดทำรายงานวิเคราะห์สาเหตุความรุนแรงและหาหนทางป้องกันมิให้เหตุการณ์ในอดีตเกิดขึ้นซ้ำรอย ดังเช่นคณะกรรมการปรองดองของหลายประเทศในทวีปแอฟริกา อเมริกาเหนือและอเมริกาใต้ (Hayner, 2010) ตลอดจนการสร้างความปลอดภัยในประเทศสเปนยังไม่มีกระบวนการรื้อกำจัดข้าราชการที่เคยมีบทบาทสำคัญในระบอบเก่าออกไป (bureaucratic purge) ดังเช่นที่หลายประเทศในยุโรปตอนกลางและยุโรปตะวันออกเคยกระทำภายหลังยุคสงครามเย็น เพื่อที่จะชำระล้างมิให้ระบอบการเมืองใหม่มีเจ้าหน้าที่จากระบอบเก่า ฯลฯ (Encarnación, 2008, p. 437) และไม่มีการปฏิรูปสถาบันกองทัพ (Fernández & Ortega, 2017, p. 537) เพื่อลดศักยภาพในการก่อความรุนแรงซ้ำในอนาคตจากทหาร ดังเช่นที่หลายประเทศในละตินอเมริกากระทำ กล่าวในแง่นี้แล้ว ในเมื่อการสร้างประชาธิปไตยและความปรองดองของประเทศสเปนไม่มีคุณลักษณะข้างต้น คำถามตามมาคือประเทศสเปนจัดการกับอดีตอย่างไร

สำหรับประเทศสเปน พวกเขาเชื่อว่า วิธีที่ดีที่สุดในการจะทิ้งอดีตคือ การลืม ภายหลังจากเสียชีวิตของนายพลฟรังโกในปี 1975 ประเทศสเปนได้มีการทำข้อตกลงว่าด้วยการลืมหรือเรียกว่า “Pacto del Olvido” (Pact of Forgetting or Pact of Oblivion) ซึ่งเป็นข้อตกลงเพื่อเป้าประสงค์ทางการเมืองระหว่างพรรคต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายขวามือหรือฝ่ายซ้ายในระบอบฟรังโก และฝ่ายซ้ายผู้ต่อต้านในระบอบฟรังโก ข้อตกลงดังกล่าวมีเนื้อหาหลักเป็นไปเพื่อพยายามสร้างให้การลืกลายเป็นสถาบัน โดยเฉพาะลืมต่อการสังหารหมู่ชาวสเปนในช่วงสงครามกลางเมืองในประเทศระหว่างปี 1936-1939 และการกดขี่ปราบปรามฝ่ายตรงข้ามภายใต้การปกครองของนายพลฟรังโกระหว่างปี 1939-1975 เป้าหมายของข้อตกลงนี้เพื่อรักษาเสถียรภาพทางการเมืองในช่วงที่การเมืองในประเทศยังคงเปราะบาง (Davis, 2005, p. 867) ไม่เพียงเท่านั้น รัฐสภาสเปนยังได้ตรากฎหมายนิรโทษกรรมทางการเมืองในเดือนตุลาคม ปี 1977 (the 1977 Law of Political Amnesty) เพื่อยืนยันว่าการใช้ความรุนแรงของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความรุนแรงในอดีตถือว่าเป็นความผิด (Aguilar, 2008, p. 418) หรือกล่าวได้ว่า เพื่อป้องกันการเอาผิดกับเจ้าหน้าที่ในระบอบฟรังโก ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการละเมิดสิทธิมนุษยชน กฎหมายนิรโทษกรรมยังส่งผลให้มีการปล่อยตัวนักโทษทางการเมืองออกจากคุก ทำนองเดียวกัน เจ้าหน้าที่ที่เคยถูกไล่ออกและคุมขังภายใต้ระบอบฟรังโก พวกเขาได้รับการช่วยเหลือในการจัดหางานและได้รับเงินบำนาญ แต่พวกเขาไม่ได้รับเงินชดเชยกับโอกาสและรายได้ที่สูญเสียไปก่อนหน้านี้ (Davis, 2005, p. 863) ในบทอารัมภทของกฎหมายระบุ

ชัดเจนว่าการลี้ภัยต้องเป็นเงื่อนไขแรกเริ่มของการเดินต่อไปข้างหน้า โดยมีข้อความว่า “เพราะประเทศสเปนกำลังมุ่งหน้าไปสู่รัฐที่มีประชาธิปไตยอันสมบูรณ์ การจะทำให้กระบวนการนี้สมบูรณ์ได้ต้องมีการลี้ภัยที่มีต่อมรดกการกีดกันและเลือกปฏิบัติในอดีต เพื่อแสดงออกถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวสเปนทุกคน” (Encarnación, 2014, p. 53) ดังนั้น ประเทศสเปนจึงเลือกที่จะไม่กล่าวประณามการรัฐประหารอันไม่ชอบธรรมในปี 1936 ซึ่งทำให้นายพลฟรังโกครองอำนาจเรื่อยมาอย่างยาวนาน ไม่มีการประณามสงครามกลางเมือง และการละเมิดสิทธิมนุษยชนในยุคต่อมา กล่าวให้ถึงที่สุดได้ว่า ภายหลังจากการเสียชีวิตของนายพลฟรังโก ประเทศสเปนเลือกที่จะปิดหน้าประวัติศาสตร์และมองไปที่อนาคตแทน

แน่นอนว่าสาเหตุสำคัญกับการที่ประเทศสเปนเลือกเงียบกับอดีต เนื่องด้วยความกลัว โดยเฉพาะกลัวการรัฐประหารจากกองทัพผู้เคยเป็นเสาหลักค้ำยันระบอบฟรังโกและอาจจะนำสังคมกลับไปเกิดสงครามกลางเมืองใหม่อีกครั้ง ทุกภาคส่วนจึงต้องการสร้างสังคมใหม่ที่ให้ความสำคัญกับสันติภาพ และเสถียรภาพทางการเมือง (Aguilar, 2011, p. 94) อนึ่ง ภายใต้อิทธิพลของลอร์ดอัลฟองโซ่ ซัวเรซ (3 กรกฎาคม 1976 - 25 กุมภาพันธ์ 1981) ยังเกิดการปะทะสู้รบระหว่างฝ่ายขวาและซ้ายอย่างสม่ำเสมอ จนมีผู้เสียชีวิตมากกว่า 460 ราย และยังคงเผชิญกับการรัฐประหารที่ล้มเหลวของทหารในเดือนกุมภาพันธ์ 1981 นอกจากนี้ เป็นธรรมชาติของการเมืองเหมือนกับหลายประเทศที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบอบเผด็จการมายาวนาน แม้วานายพลฟรังโกเสียชีวิตในปี 1975 แต่ระบอบฟรังโกมิได้ล่มสลายไปพร้อมกับการเสียชีวิตของเขา เช่นที่ อัลฟองโซ่ กูเอร์รา (Alfonso Guerra) รองนายกรัฐมนตรีในช่วงปี 1982-1992 ระบุว่า “ในช่วงระยะเปลี่ยนผ่าน เราต้องลี้ภัยในสิ่งที่ฝ่ายขวาทำ บนเงื่อนไขที่ว่า ทุกอย่างจะได้ไม่ต้องกลับมาเกิดขึ้นซ้ำรอยอีก” (อ้างถึงใน Encarnación, 2014, p. 69) ดังนั้น การทำให้การเมืองในประเทศสเปนเดินต่อไปได้จึงเริ่มต้นจากการเจรจารวมขอมกันของทั้งผู้นำในระบอบเก่า และผู้นำพรรคฝ่ายขวา กับพรรคการเมืองฝ่ายซ้าย ไม่ว่าจะเป็นพรรคสังคมนิยมและพรรคคอมมิวนิสต์ การเจรจานำไปสู่การยอมรับซึ่งกันและกันได้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ ฝ่ายซ้ายยอมรับกับการให้ประเทศสเปนมีการปกครองระบอบรัฐสภาอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งเป็นการยุติความหวังก่อนหน้านี้ที่ฝ่ายซ้ายเคยปรารถนาให้ประเทศสเปนเป็นสาธารณรัฐ ขณะที่ฝ่ายขวายอมรับให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ สามารถปกครองตนเองได้ ซึ่งถือว่าขัดกับความปรารถนาของฝ่ายขวาก่อนหน้านี้ที่ต้องการสร้างภาพประเทศสเปนให้เป็นประเทศที่มีหนึ่งชาติเท่านั้น (monolithic nation) ในช่วงที่มีการอภิปรายกฎหมายนิรโทษกรรมปี 1977 ในรัฐสภาแทบทุกฝ่ายเห็นพ้องต้องกันว่า กฎหมายนี้จะสร้างความปรองดองได้ โดยมีวิธีที่ติดปากชาวสเปนในขณะนั้นคือ “การนิรโทษกรรมเป็นกระบวนการนำไปสู่การสร้างความปลอดภัยแห่งชาติ”

(Amnesty is a process to reach national reconciliation) สมาชิกรัฐสภาร้อยละ 93.3 ลงมติรับกฎหมายดังกล่าว ส่วนสมาชิกร้อยละ 5.6 งดออกเสียงและร้อยละ 0.6 เหนือที่ลงมติไม่รับ (Encarnación, 2014, p. 71) โดยภาพรวมแล้ว รัฐบาลอดอล์ฟ ซัวเรซ ได้อาศัยการลืมต่อความรุนแรงในอดีต แม้แต่ในระหว่างปี 1982-1996 ภายใต้รัฐบาลเฟลิเป กอนซาเลส (Felipe González) (2 ธันวาคม 1982 - 5 พฤษภาคม 1996) ผู้นำจากพรรคสังคมนิยมก็แทบไม่ได้เข้าไปจัดการกับอดีตมากนัก ศาสตราจารย์ด้านรัฐศาสตร์ชาวสเปนคือ แซร์จีโอ กัลป์เบส เปียสซา (Sergio Gálvez Biesca) เคยระบุถึงประเทศสเปนภายใต้รัฐบาลกอนซาเลสว่า “เป็นช่วงเวลาที่ยียบอย่างใหญ่หลวงและปราศจากซึ่งความทรงจำ (ที่มีต่ออดีต)” (the years of great silence and of no memory) (อ้างถึงใน Encarnación, 2008, p. 441) ช่วงเวลาครบรอบ 50 ปี และ 60 ปี ของสงครามกลางเมืองคือ ปี 1986 และ 1996 สังคมสเปนก็พยายามจัดการกับวันดังกล่าวด้วยความเงียบ แม้จะมีประชาชนบางส่วนจัดพิธีอาลัยเสียใจบ้างก็ตาม กล่าวได้ว่า เพราะธรรมชาติทางการเมืองภายหลังการเสียชีวิตของนายพลฟรังโกของประเทศสเปนยังคงบอบบาง ทุกฝ่ายจึงเลือกที่จะประนีประนอมและลืมเหตุการณ์ในอดีต (Encarnación, 2008)

นอกจากความกลัวแล้ว อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศสเปนเลือกเงียบกับโศกนาฏกรรมในอดีตคือ ฉันทามติร่วมของคนสเปนจำนวนหนึ่ง ภายหลังการเสียชีวิตของนายพลฟรังโก ไม่ว่าจะ เป็นกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองและองค์กรภาคประชาสังคมต่างๆ ซึ่งไม่ได้รับผลกระทบใดจากความรุนแรงในอดีต ต่างเห็นพ้องต้องกันว่า การอย่าฟื้นฝอยหาตะเข็บหรืออย่าขุดเอาเรื่องราวในอดีตออกมาเปิดเผย (bygones be bygones) ถือเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการทำให้ประเทศสเปนสามารถเดินหน้าต่อไปได้ อนึ่ง ประเทศสเปนได้กลายเป็นแบบอย่างให้หลายประเทศในยุโรปตอนกลางและยุโรปตะวันออกทำตาม Tadesusz Mazowiecki นายกรัฐมนตรีหลังยุคคอมมิวนิสต์คนแรกของโปแลนด์ได้เคยกล่าวว่า ต้องขีดเส้นให้ชัดเจนระหว่างอดีตกับปัจจุบันเหมือนแนวทางของประเทศสเปน (อ้างถึงใน Encarnación, 2014, p. 194) หรือพิจารณาจากงานเขียนของทิมโมธีย์ การ์ตัน แอชซ์ (Timothy Garton Ash, 1998 อ้างถึงใน Encarnación, 2008, p. 442) ที่ระบุถึงการล่มสลายของคอมมิวนิสต์ในโปแลนด์ โดยได้กล่าวถึงความรู้สึกและทัศนคติที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในประเทศโปแลนด์ขณะนั้นว่า “อย่าฟื้นฝอยหาตะเข็บ อย่ามีการไต่สวน อย่ากล่าวหากัน จงมองไปที่อนาคต มองไปที่ประชาธิปไตยและมองไปที่ยุโรป เหมือนเช่นที่ประเทศสเปนเคยได้ทำมาแล้ว”^{*} นอกจากนี้ ภายหลังการล่มสลายของกำแพงเบอร์ลิน หลายประเทศอดีตคอมมิวนิสต์ได้

^{*} ต้นฉบับภาษาอังกฤษคือ “let bygones be bygones, no trials, no recriminations; look to the future, to democracy and Europe, as Spain had done.”

เดินทางมาในสเปนเพื่อศึกษาว่าจะสร้างประชาธิปไตยให้เข้มแข็งเหมือนสเปนได้อย่างไร สเปนจึงเป็นตัวอย่งดีเลิศ (paragon) ที่หลายประเทศอยากเลียนแบบ (Rubin, 2014, p. 101) ตลอดจนภายหลังการเสียชีวิตของนายพลฟรังโกยังได้มีการสำรวจประชามติต่อกลุ่มตัวอย่างชาวสเปนซึ่งพบว่า ชาวสเปนกว่า ร้อยละ 61 สนับสนุนให้มีการนิรโทษกรรมต่อทุกกลุ่มการเมืองอย่างไม่มีเงื่อนไข ซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองข้างต้น ขณะที่ภาคประชาสังคมต่างมิได้ต้องการทำความเข้าใจในอดีตให้ปรากฏ เช่นเดียวกับครูตามโรงเรียนต่างๆ จะพร่ำสอนให้เด็กนักเรียนอย่าพูดถึงเหตุการณ์ความรุนแรงในอดีตของประเทศและควรหัดเรียนรู้ที่จะฝังกลบประวัติศาสตร์เอาไว้ (Encarnación, 2008, p. 442)

ไม่ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับการที่ประเทศสเปนเลือกที่จะเจียบต่อความรุนแรงในอดีตก็ตาม ปฏิเสธไม่ได้ว่า งานเขียนอันยิ่งใหญ่ของเออร์เนสท์ เรนแน (Ernest Renan) เรื่อง What is a Nation? ในปี 1882 เคยระบุว่า การลืมเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างชาติ หลายประเทศพยายามเช่นกันที่จำเป็นต้องลืมบางเหตุการณ์เพื่ออยู่ร่วมกันให้ได้ต่อไป เช่น ชาวฝรั่งเศสต้องอยู่ร่วมกันผ่านการลืมเหตุการณ์การสังหารหมู่ “Midi” หรือเหตุการณ์ที่ชาวคาทอลิกกำจัดชาว Albigensian ซึ่งอาศัยอยู่ในทางตอนใต้ของประเทศฝรั่งเศสในช่วงศตวรรษที่ 13 ส่งผลให้มากกว่า 15,000 คนเสียชีวิต รวมถึง ต้องลืมเหตุการณ์การสังหารชาวฝรั่งเศส โปรเตสแตนต์ (Huguenot หรือ French Calvinist Protestants) อย่างดุเดือดในวันที่ 24 สิงหาคม ปี 1572 ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตราว 30,000 ราย (Renan, 1996) ขณะที่ พอล คอนเนอร์ตัน (Paul Connerton, 2008) ศาสตราจารย์จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ กล่าวถึงการลืมในลักษณะนี้ว่า เป็นการลืมที่เป็นความจำเป็นทางการเมือง (prescriptive forgetting) เหมือนกรณีที่เกิดในยุคกรีก 403 ปีก่อนคริสตกาล หลังเหตุการณ์ “the Thirty Tyrants” หรือกรณีสนธิสัญญาเวสต์ฟาเลียในปี 1648 ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังสงคราม 30 ปีในทวีปยุโรป ตลอดจน ตัวอย่างของพระเจ้าชาลส์ที่ 2 แห่งอังกฤษ ขณะที่พระองค์ทรงกลับขึ้นครองราชย์ในปี 1660 และพระเจ้าหลุยส์ที่ 18 แห่งฝรั่งเศสในปี 1814 (พิจารณาใน ศิวัช ศรีโกคางกุล, 2560) อนึ่ง คอนเนอร์ตัน (Connerton, 2008, p. 63) กล่าวว่า สังคมที่เพิ่งเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบอบประชาธิปไตยภายหลังการครองอำนาจอย่างยาวนานของเผด็จการหรือสังคมที่ประชาธิปไตยเพิ่งเกิดใหม่ การลืมสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นเป็นสิ่งจำเป็นในการป้องกันการเข้าไปทำลายหรือกระตุ้นให้เจ้าหน้าที่ในระบอบเก่าไม่พอใจหากมีการจดจำหรือขุดคุ้ยซึ่งอาจจะส่งผลต่อการไร้เสถียรภาพทางการเมืองในช่วงประชาธิปไตยยังไม่เข้มแข็งก็เป็นได้ เป็นเวลาเนิ่นนานมากกว่าสองทศวรรษที่สังคมสเปนร่วมกันลืมเหตุการณ์ความรุนแรงในอดีต และแม้ประเทศสเปนอาจจะประสบความสำเร็จในการสร้างประชาธิปไตยและการสร้าง ความปรองดองผ่านการลืมแต่ทว่าสิ่งที่ถูกลืมมิได้หมายถึงเป็นสิ่งที่ถูกทำให้สูญหายไปได้ การต่อสู้ให้เพื่อสิ่งที่ถูกลืม

ให้พ้อมีที่มีทางถูกจดจำในพื้นที่สาธารณะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กับความพยายามกดไว้เพื่อลืมน ก่อให้เกิดคือ การต่อสู้ระหว่างการทำกับกรลืมนี่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอในสังคมเมืองที่สำคัญ ผลลัพธ์ของการต่อสู้มีส่วนสำคัญต่อการก่อรูปลักษณะหน้าตาให้สังคมเมือง ในเนื้อหาส่วนถัดไปจะเป็นการวิเคราะห์ถึงการสลับขั้วเปลี่ยนจากการลืมนไปให้ความสำคัญกับการจดจำเป็นอย่างยิ่งของประเทศสเปน ที่มีต่อเรื่องราวความรุนแรงของประเทศในช่วงระหว่างปี 1936-1975

การจดจำ

มิลาน กุนเดอร่า (Milan Kundera) เคยกล่าวว่า “การต่อสู้ของมนุษย์ที่มีต่ออำนาจ คือ การต่อสู้ของความทรงจำต่อต้านการลืมน” (Kundera, 1986) จากการทบทวนวรรณกรรมจำนวนหนึ่งพบว่า มีหลายปัจจัยที่เกิดขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 ที่ทำให้การต่อสู้เพื่อรื้อฟื้นการจดจำเกิดขึ้น โดยผู้เขียนจะแยกการนำเสนอเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่ง เป็นผลมาจากกระบวนการสร้างความยุติธรรมจากการทำงานของคณะตุลาการภายในประเทศสเปน แต่มีได้เกี่ยวข้องกับการแสวงหาความยุติธรรมจากความโหดร้ายในอดีตประเทศของตนเอง ทว่าคณะตุลาการสเปนมีบทบาทสำคัญในการแจ้งข้อกล่าวหาอาชญากรรมต่อมวลมนุษยชาติต่อผู้นำระดับสูงหลายประเทศในกลุ่มประเทศละตินอเมริกา เช่น ตั้งข้อกล่าวหาต่อพลเอกออสโต ปิโนเชต์ อดีตผู้นำเผด็จการประเทศชิลี (1973-1990) ขณะที่ต่อมา ศาลประเทศสเปนได้แจ้งข้อกล่าวหาต่อเจ้าหน้าที่ทหารอาร์เจนตินาสองคนในช่วงสงครามสกปรกระหว่างปี 1976-1983 คือ Adolfo Scilingo และ Ricardo Miguel Cavallo ที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำอาชญากรรมต่อประชาชนที่ The Navy Mechanics School โดย Scilingo ถูกศาลประเทศสเปนพิพากษาให้จำคุก 640 ปี ข้อหาฆ่าและโยนประชาชนลงทะเล ขณะที่ Cavallo ถูกตัดสินจำคุก 17,000 ปี (Roehrig, 2009)

ควรพิจารณาถึงกรณีพลเอกออสโต ปิโนเชต์เป็นพิเศษ กล่าวคือ วันที่ 16 ตุลาคม ปี 1998 เขาถูกจับกุมในประเทศอังกฤษ และถูกกดดันให้เข้าไปรับข้อกล่าวหาที่ประเทศสเปน เนื่องด้วยภายใต้เผด็จการของประเทศชิลี ปิโนเชต์มีส่วนในการทำให้พลเมืองชาวสเปนสูญหายจำนวน 7 คน

(ไม่นับรวมชาวชิลีมากกว่า 3,000 รายที่เสียชีวิต) ศาลสเปนได้ตั้งข้อหาที่เขาทำอาชญากรรมต่อมวลมนุษยชาติ กุมขังผู้คนตามอำเภอใจและทำให้คนสูญหายจำนวนมากระหว่างปี 1973-1990 ผู้พิพากษาชาวสเปนคือ Baltasar Garzon และ Manuel Garcia Castellon มีบทบาทสำคัญต่อการฟ้องร้องปิโนเชต์ดังกล่าว (Davis, 2005, p. 877) อย่างไรก็ตาม ทั้งรัฐบาลอังกฤษและชิลีต่าง

ปฏิเสธข้อเสนอของประเทศสเปนที่ร้องขอให้ปิโนเชต์เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของประเทศสเปน เพราะห่วงใยในปัญหาสุขภาพของปิโนเชต์ และมีการนำตัวเขาเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมในประเทศชิลีแทน อนึ่ง การจับกุมปิโนเชต์สร้างแรงสะท้อนในประเทศชิลี จากผลสำรวจประชามติในปี 1999 ระบุว่าชาวชิลีร้อยละ 63 เห็นด้วยว่าปิโนเชต์มีความผิดตามข้อกล่าวหาข้างต้นจริง และผลสำรวจในปี 2000 ชาวชิลีกว่าร้อยละ 72 กล่าวว่า ปิโนเชต์ควรจะต้องขึ้นศาลไม่ว่าจะที่ชิลีหรือสเปนก็ตาม (ยิ่งมีการเปิดเผยว่าเขามีเงินฝากที่ Riggs Bank ประเทศสหรัฐอเมริกาหลายพันล้านดอลลาร์ ยิ่งฉายภาพย้ำแก่เขาว่าเป็นผู้นำเผด็จการของประเทศโลกที่สามที่เต็มไปด้วยการทุจริตคอร์รัปชัน) (Evans, 2006, p. 232) ความย้อนแย้งในท่าทีของประเทศสเปนที่กระตือรือร้นในการเรียกร้องความยุติธรรมกรณีปิโนเชต์ ได้ย้อนศรมาสู่การตั้งคำถามกับท่าทีของประเทศสเปนที่เคยจัดการกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศตนเองด้วยการลี้ภัยและความเงียบ ตลอดจนได้กระตุ้นให้สังคมสเปนกลับมาทบทวนถึงการจัดการกับภาระต้นทุนความรุนแรงในอดีตเสียใหม่ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ขณะที่ศาลสเปนได้ป่าวประกาศร้องไห้ให้นานาประเทศเล็งเห็นพิษภัยของปิโนเชต์ ทว่าประเทศตนเองกลับกระอักกระอ่วนที่จะเผชิญหน้ากับอดีตความรุนแรงในประเทศตนเอง ช่วงที่ประเทศชิลีปฏิเสธข้อเสนอของประเทศสเปนในการนำปิโนเชต์ไปขึ้นศาลในสเปน ประเทศชิลีได้กล่าวพาดพิงให้ประเทศสเปนควรไปจัดการเรื่องภายในของตนเองให้กระจ่างชัดก่อนดีกว่า แม้แต่อดีตนายกรัฐมนตรีเฟลิเป กอนซาเลส (Felipe González) (2 ธันวาคม 1982- 5 พฤษภาคม 1996) ยังได้สารภาพในปี 2001 ว่าตนเองยอมรับถึงความอึดอัดสมัยตนเองเป็นนายกรัฐมนตรีกับการต้องอยู่กับความเงียบในอดีต และกล่าวละเอียดใจที่ประเทศสเปนแสดงท่าที่ย้อนแย้งตนเองด้วยการเรียกร้องให้ประเทศอื่นๆ กดดันประเทศอังกฤษและชิลีให้ส่งตัวปิโนเชต์ขึ้นศาลสเปน ยิ่งกว่านั้นในปี 1999 ภาคประชาสังคมจำนวนมากในสเปนได้รวมตัวกันทั่วประเทศสนับสนุนให้รัฐบาลสเปนดำเนินคดีกับปิโนเชต์และเรียกร้องให้มีการส่งตัวปิโนเชต์มายังสเปน สื่อมวลชนหลายสำนักได้จับคู่ นายพลฟรังโกให้ทัดเทียมกับปิโนเชต์ (Davis, 2005, p. 868) จนบรรยากาศในประเทศสเปนขณะนั้นอยู่ในสถานการณ์ย้อนแย้งราวกับว่า “ชาวสเปนกำลังปรารถนาให้มีการลงโทษนายพลปิโนเชต์ ในข้อหาก่ออาชญากรรมที่เคยถูกกระทำโดยนายพลฟรังโก !” (Encarnación, 2008, p. 448)

ทำนองเดียวกับที่ฟรานซิสโก อัมบรัล (Francisco Umbral) คอลัมนิสต์ชื่อดังชาวสเปนเคยระบุว่า “สำหรับชาวสเปนแล้ว การจับกุมปิโนเชต์คือความฝันซึ่งทดแทนของความเป็นไปไม่ได้ทางประวัติศาสตร์นั่นคือ นายพลฟรังโกกำลังถูกจับกุม !”* (อ้างถึงใน Encarnación, 2008, p. 448)

กล่าวในแง่นี้ การจับกุมปิโนเชต์จึงเป็นการระเบิดอย่างรวดเร็วและรุนแรงของความทรงจำ (an irruption of memory) อันเป็นฐานในการส่งผลให้ชาวสเปนจำเป็นต้องกลับมาคิดถึงประวัติศาสตร์ประเทศตนเอง

อนึ่ง นายพลฟรังโกขึ้นครองอำนาจผ่านการรัฐประหารในปี 1936 เช่นเดียวกับนายพลปิโนเชต์ทำการรัฐประหารในปี 1973 หลังรัฐประหารนำไปสู่การฆ่าฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองจำนวนมากเหมือนกันทั้งสองประเทศ โดยนายพลปิโนเชต์ กล่าวเสมอว่า ตนเองมีความชื่นชอบในการปกครองของนายพลฟรังโก และในงานศพของนายพลฟรังโก มีเพียงนายพลปิโนเชต์ เป็นผู้นำสูงสุดต่างชาติคนเดียวที่เข้ามาร่วมในพิธีศพ (Prieto, 2015)

ประเด็นที่สอง เป็นบทบาทในการต่อสู้อย่างแข็งขันของภาคประชาสังคม ในช่วงกลางทศวรรษที่ 1990 นักประวัติศาสตร์และนักกิจกรรมจำนวนหนึ่งได้เริ่มสนใจศึกษาประเด็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนในอดีตของประเทศตนเองอย่างจริงจัง หนังสือและบทความทางวิชาการวิพากษ์ระบอบฟรังโกเริ่มมีการเผยแพร่กว้าง (Davis, 2005, p. 867) ขณะเดียวกันได้มีการเกิดขึ้นขององค์กรต่างๆ เพื่อฟื้นฟูความทรงจำในประวัติศาสตร์อันเลวร้ายของประเทศสเปนจำนวนมาก เช่น สมาคมเพื่อฟื้นฟูความทรงจำทางประวัติศาสตร์ (Association for the Recovery of the Historical Memory) (ARMH) สมาคมนี้ก่อตั้งในปี 2000 โดยเอมิลิโอ ซิลวา (Emilio Silva) อาชีพผู้สื่อข่าว ซึ่งปู่ของเขาพร้อมกับพลเรือนอีก 12 คน ถูกยิงเสียชีวิตโดยฝีมือกองกำลังทหารในระบอบฟรังโกในวันที่ 16 ตุลาคม ค.ศ. 1936 (Rubin, 2014, p. 106) สมาชิกส่วนใหญ่ของสมาคมเป็นผู้ที่เห็นใจในชะตากรรมของเหยื่อฝ่ายซ้าย (Encarnación, 2014) สมาคมเด็กแคว้นบาสก์ผู้อพยพหนีสงคราม (Basque Children's Association) สมาคมนี้ก่อตั้งในปี 2000 โดยจะมีการพบปะของผู้คนอายุมากกว่า 70 ปีที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นประจำทุกปี พวกเขาเหล่านี้อพยพไปยังประเทศต่างๆ ในยุโรปตะวันตกเพื่อหนีภัยสงครามกลางเมืองในสเปน, สมาคมอดีตนักโทษการเมือง (Association of Ex-Political Prisoners), สมาคมทายาทของผู้ถูกเนรเทศออกจากสเปน

* ต้นฉบับภาษาอังกฤษคือ “for the Spanish people, the Pinochet arrest is the vicarious dream of a historical impossibility, that of Franco being arrested !”

(Association of the Descendants of the Spanish Exile) ตลอดจน องค์การสิทธิมนุษยชนในประเทศ กลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้า ฯลฯ ยังมีเวทีพูดคุยประวัติศาสตร์ (Memory Forums) กระจุกกระจายไปทั่วประเทศ ฯลฯ เฉพาะเพียงในปี 2008 ในประเทศสเปนมีสมาคม/องค์การมากกว่า 160 แห่งที่ทำงานในระดับชาติ ภูมิภาค และจังหวัด เพื่อรื้อฟื้นความทรงจำทางประวัติศาสตร์ (ในจำนวนนี้มีหลายองค์การที่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เพราะในอดีตกลุ่มคนเหล่านี้เสียชีวิตจำนวนมาก) นอกจากนี้ องค์การสหประชาชาติยังได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ประเทศสเปน กล่าวคือ ในเดือนพฤศจิกายน ปี 2002 คณะทำงานว่าด้วยการถูกบังคับให้สูญหายหรือสูญหายโดยไม่สมัครใจ (Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances) ขององค์การสหประชาชาติจึงเดินทางมายังประเทศสเปน พร้อมเร่งรัดให้สเปนสืบสวนข้อเท็จจริงการละเมิดสิทธิมนุษยชนในช่วงสงครามกลางเมือง และแนะนำให้สเปนควรตั้งคณะกรรมการค้นหาข้อเท็จจริงเพื่อสืบสวนประเด็นเรื่องคนถูกบังคับให้สูญหายในช่วงสงครามกลางเมือง เพราะการทำให้คนสูญหายถือว่าเป็นอาชญากรรมที่ยังคงเวลาไม่สิ้นสุด (continuing crime) อย่างไรก็ตาม รัฐบาลสเปนมิได้ตอบสนองใดๆ กับข้อเสนอดังกล่าว (Encarnación, 2008) เนื่องจากทำที่รัฐบาลโฆเซ มาเรีย อัสนาร์ (José María Aznar) (4 May 1996 – 16 April 2004) มีท่าทีสนับสนุนระบอบฟรังโก อนึ่ง ทั้งพ่อและปู่ของเขาก็มีตำแหน่งสำคัญในระบอบฟรังโก ซึ่งอัสนาร์ได้รับการวิจารณ์ว่า มีทัศนคติทางการเมืองที่สนับสนุนอุดมการณ์ฟรังโก (Davis, 2005, p. 869)

อย่างไรก็ตาม สมาคมเพื่อฟื้นฟูความทรงจำทางประวัติศาสตร์ (Association for the Recovery of the Historical Memory) (ARMH) เริ่มต้นทำตามก่อนข้อเสนอข้างต้นเสียอีกในเดือนตุลาคมปี 2000 สมาคมดังกล่าวได้เริ่มเดินทางไปตามหลุมฝังศพผู้ที่ถูกประหารชีวิตในอดีตและขุดหลุมฝังศพตามจุดต่างๆ ซึ่งจุดแรกคือ หมู่บ้าน Priaranza del Bierzo ในเขตจังหวัด Leon ทางตะวันตกเฉียงเหนือของสเปน เป้าหมายของการขุดเป็นไปเพื่อค้นพบร่างกาย พิสูจน์ตัวตนนำศพคืนให้ญาติ และฝังใหม่ให้ถูกต้องเหมาะสม (Davis, 2005, p. 871) ต่อมามีการขุดมากกว่า 30,000 หลุม ซึ่งพวกเขาพบว่ามากกว่า 40 หลุม มีโครงกระดูกผู้เสียชีวิตทับถมกันมากกว่า 520 ศพ แต่ละศพมีหลักฐานแสดงออกว่าถูกทรมาณก่อนมีการยิงที่ศีรษะ ขณะที่ศพจำนวนมากในหลุมฝังศพทั่วประเทศถูกพบว่าร่างกายของผู้เสียชีวิตนอนคว่ำกับพื้น อันถือว่าการขัดกับความเชื่อทางคริสต์ศาสนา เนื่องจากหน่วยความมั่นคงในระบอบฟรังโกมองว่า ผู้เสียชีวิตเป็นพวกนิยมคอมมิวนิสต์ที่ไม่เชื่อในพระเจ้าอยู่แล้ว (Encarnación, 2008) กิจกรรมการขุดหลุมศพแรกเริ่มถูกนำเสนอในสื่อชั้นนำระดับโลกอย่าง New York Times และ International Herald Tribune ต่อมาถูกนำไปสร้างเป็นสารคดีชื่อว่า Los pasos de la memoria (The Steps of Memory)

ซึ่งจะเห็นเอ็มมิลิโอ ซิลวา กำลังขุดหลุมศพร่วมกับนักวิทยาศาสตร์ นักโบราณคดี และกลุ่มอาสาสมัครจำนวนหนึ่ง (Rubin, 2014, pp. 105-106) อนึ่ง การขุดหลุมศพมีเพียงแต่สัมพันธ์กับการค้นหาผู้เสียชีวิตเท่านั้น อีกด้านหนึ่งกิจกรรมนี้มีการให้การศึกษาในเชิงสาธารณะ เปรียบเสมือนห้องเรียนสัมมนาเคลื่อนที่ (mobile seminars) ซึ่งสมาคมได้เดินทางไปทั่วประเทศเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับสงครามกลางเมืองและการปกครองภายใต้เผด็จการฝรั่งเศส (Rubin, 2014, p. 110) หนึ่งในสมาชิกของสมาคมเพื่อฟื้นฟูความทรงจำทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า การขุดหลุมศพเป็นการตระหนักและยืนยันกันว่า ความอยุติธรรมเกิดขึ้นที่นี้จริงๆ เขากล่าวเสริมว่า “ตั้งแต่เกิดสงครามกลางเมือง แทบไม่มีชาวบ้านพูดในสิ่งที่เกิดขึ้น แต่พอผ่านไปเกือบเจ็ดสิบปี พวกเขาสามารถแปลงเสียงแสดงออกได้ว่าเคยเกิดอะไรขึ้นบ้าง” (Rubin, 2014, p. 112) ไม่เพียงแต่การขุดหลุมศพทำในนามสมาคมและกลุ่มอาสาสมัครเท่านั้น บางกรณียังมีองค์กรปกครองเข้ามามีส่วนร่วม เช่น รัฐบาลในสเปนภูมิภาคใน Asturias ที่ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีศพถูกฝังจำนวนมากในระบอบฝรั่งเศส ได้ลงมติในเดือนพฤศจิกายน ปี 2002 เพื่อสนับสนุนการขุดหลุมฝังศพและการฝังศพเหยื่อใหม่ให้เหมาะสม ส่วนในแคนาดาตาลันได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการสำรวจพิกัดของศพในแคนาดาของตนเอง ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนมากได้เสนอให้ความช่วยเหลือกับสมาคมเพื่อฟื้นฟูความทรงจำทางประวัติศาสตร์ในการขุดหลุมศพอีกเช่นกัน (Davis, 2005, p. 873) ผลจากกระแสการขุดหลุมศพและการรื้อฟื้นความทรงจำที่มีอย่างแพร่หลายในประเทศทำให้เกิดหนังสือ บทความวิชาการ คอลัมน์ ฯลฯ จำนวนมากที่กล่าวถึงระบอบฝรั่งเศส และในเดือนกันยายน ปี 2002 ประเทศได้จัดนิทรรศการครั้งใหญ่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ของคนที่ถูกขับไล่ออกนอกประเทศภายใต้ระบอบฝรั่งเศส โดยมีกษัตริย์ฮวน คาร์ลอสเป็นผู้เปิดงาน (Davis, 2005, p. 873)

ไม่เพียงเท่านั้น หากในกรณีของประเทศอาร์เจนตินามีกลุ่มแม่แห่งพลาซาเดมาโย (Mothers of the Plaza de Mayo) ซึ่งเป็นกลุ่มของแม่ที่ตามหาลูกที่สูญหายไป โดยสมาชิกจะสวมใส่สัญลักษณ์ผ้าพันคอชนิดยาวสีขาวและถือรูปภาพของลูกหลานผู้ถูกทำให้สูญหายอย่างต่อเนื่องทุกสัปดาห์เป็นเวลายาวนานมากกว่าสามทศวรรษ ความหวังของพวกเขาไม่เพียงแต่ทำเพื่อตามหาลูกหลานที่ถูกทำให้หายสาบสูญเท่านั้น ยังเป็นการทำเพื่อรักษาความทรงจำอันโหดเหี้ยมของสงครามสกปรกในประเทศอาร์เจนตินาเอาไว้ (Ford-Smith, 2011, p. 12) ในสเปนทุกวันพฤหัสบดี บริเวณประตูพระอาทิตย์ (Puerta del Sol) ใจกลางกรุงมาดริด จะพบกลุ่มญาติของผู้ถูกทำให้สูญหายประมาณ 200 คน และผู้สนับสนุนกระบวนการยุติธรรมต่อต้านการลายนวลผู้กระทำผิดมารวมตัวกันชุมนุมทุกสัปดาห์ พวกเขาณรงค์แบบเดียวกับที่กลุ่มแม่แห่งพลาซาเดมาโยทำ เช่น จะเดินแถวเป็นวงกลมในทิศทางทวนเข็มนาฬิกา เพื่อแสดงถึงการต่อต้านความคิดที่ว่าเวลาต้องเดิน

ศิวัช ศรีโกคางกุล

ไปข้างหน้าเท่านั้นหรือความคิดที่ว่า อดีตไม่ควรถูกจดจำ และพวกเขานำรูปภาพของญาติผู้สูญหาย มาแสดงในการชุมนุม พร้อมเปล่งเสียงตะโกนว่า “อาชญากรรมในระบอบฟรังโกต้องถูกพิพากษา !” (The crimes of Francoism must be judged) “ต้องนำผู้พิพากษา (ที่เคยมีบทบาทในระบอบ ฟรังโกและมีบทบาทในสถาบันยุติธรรมในประเทศจวบจนปัจจุบัน) ออกไปจากราชการ!” (Purge the Francoist judges!) พร้อมคู่มือว่า “ความจริง ความยุติธรรม การช่วยเหลือเยียวยา !” (Truth, justice, reparation!) “ไม่ให้อภัยและไม่ลืม” (Neither forgiveness nor forgetting) (Rubin, 2014, p. 113) บรรยากาศของประเทศสเปนในขณะนั้นเริ่มมีความหวังในการทำให้ประเทศสเปน เป็นเหมือนประเทศอาร์เจนตินา (Argentinization of Spain) (Rubin, 2014, p. 107) เนื่องจาก อาร์เจนตินาได้นำตัวผู้ก่อความรุนแรงเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมในประเทศ

จากการขุดหลุมศพข้างต้นนำมาซึ่งการขอโทษต่อเหยื่อจากหน่วยงานความมั่นคงต่างๆ ใน ประเทศสเปน เช่นเดียวกับองค์กรคริสต์คาทอลิกก็เอ่ยคำขอโทษจากบทบาทของตนเองในอดีต เช่นกัน ในวันที่ 17 เมษายนปี 2005 เทศบาลนครมาดริดได้เคลื่อนย้ายอนุสาวรีย์นายพลฟรังโกออก จากนคร รวมถึงทั่วประเทศได้มีการเปลี่ยนชื่อถนน ชื่ออาคารสถานที่ต่างๆ ที่เคยสื่อถึงนายพล ฟรังโกและเจ้าหน้าที่สำคัญในยุคของเขา (Encarnación, 2008) กล่าวในแง่นี้ ประเทศสเปนได้ อาศัยการขุดคุ้ยความทรงจำจากความโหดร้ายในอดีตเพื่อให้ความทรงจำดังกล่าวกลับมาพอมี่ที่มี ทางต่อสาธารณะชนะเดียวกันได้เลือกที่จะลบเลือนความทรงจำของระบอบฟรังโกออกไปจาก สาธารณะเช่นกัน กระบวนการเลือกจดจำและลืมจึงเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน

ประเด็นที่สาม ช่องว่างความทรงจำระหว่างรุ่นต่อรุ่น (generational memory gap) ระหว่างคนรุ่นปัจจุบันกับรุ่นอดีตเริ่มห่างกันจนไม่ทำให้บรรยากาศแห่งความหวาดกลัวกลับมา เกิดขึ้นอีกแล้ว (Encarnación, 2008) โฮเซ่ หลุยส์ โรดริเกซ ซาปาเตโร (José Luis Rodríguez Zapatero) (17 เมษายน 2004 - 21 ธันวาคม 2011) นายกรัฐมนตรีสเปนจากพรรคสังคมนิยม อำนาจระหว่างปี 2004 - 2011 ในปี 2004 เขาอายุเพียง 43 ขวบ ทั้งเขาและคนรุ่นราวคราว เดียวกับเขา ตลอดจนคนรุ่นหลังเขาต่างไม่ได้มีส่วนร่วมกับการประสบการณ์ความหวาดกลัวในยุคนาย พลฟรังโกหรือช่วงเวลาหลังจากนั้น กรณีดังกล่าวคล้ายคลึงกับเนสเตอร์ เคิร์ชเนอร์ (Néstor Kirchner) (25 May 2003 – 10 December 2007) อดีตประธานาธิบดีคนรุ่นใหม่ของอาร์เจนตินา ที่ไม่ประนีประนอมกับระบอบทหารและสอบสวนการละเมิดสิทธิมนุษยชนในอดีต (Mujal-León & Langenbacher, 2015, p. 76) ศาสตราจารย์ด้านรัฐศาสตร์คือ พาโลมา อากีลาร์ (Paloma Aguilar) ได้กล่าวถึงบริบทการต่อสู้เรียกร้องความทรงจำในประเทศสเปนหลังปี 2000 ว่า “พวกเขา

เป็นคนรุ่นแรกที่สามารถเข้าถึงอดีตได้โดยปราศจากความกลัวหรือความทุกข์ตรม” * (อ้างถึงใน Abend and Pingree, 2007) ทั้งนี้ นับตั้งแต่ปี 1982 เรื่อยมา ประเทศสเปนเป็นประชาธิปไตยที่มั่นคงประเทศหนึ่งในโลก คนรุ่นใหม่จำนวนมากไม่หวาดกลัวว่าประเทศจะกลับไปมีสงครามกลางเมืองอีก และมองว่าการเข้าไปปะทะกับอดีตมิได้เป็นภัยคุกคามของประเทศแต่อย่างใด ดังที่ คาร์ลอส การ์เซีย เดอ แอนโดอิน (Carlos Garcia de Andoin) สมาชิกพรรคสังคมนิยมกล่าวว่า “ในช่วงการเปลี่ยนแปลงหลัง 1975 การมองย้อนกลับไปอดีตเปรียบเสมือนการเปิดบาดแผลแห่งความแตกแยกในอดีต เราจึงจำเป็นต้องลืมอดีต แต่ 40 ปีต่อมา ทุกอย่างแตกต่างออกไปการจดจำอดีตมิได้เป็นภัยมั่นคงต่อเสถียรภาพของประเทศนี้แล้ว” (อ้างถึงใน Encarnación, 2008, p. 447)

อนึ่ง การเข้าไปปะทะกับความทรงจำหลังความรุนแรงจากบทเรียนของหลายประเทศมักจะปล่อยให้เวลาผ่านไประยะหนึ่ง เช่น กรณีประเทศเยอรมันของระบอบนาซีในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ในช่วงทศวรรษที่ 1950 ประเทศอาศัยความเงียบกับการเผชิญอาชญากรรมที่ตนเองก่อส่วนหนึ่งมาจากความอับอาย (Connerton, 2008) แต่สังคมเยอรมันเริ่มพูดถึงการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์มากขึ้นในทศวรรษที่ 1960 และกล่าวถึงอย่างมากที่สุดหลังกลางทศวรรษ 1980 เรื่อยมา ส่วนสเปนใช้เวลาถึง 25-30 ปีภายหลังการเสียชีวิตของนายพลฟรังโกถึงจะเริ่มต้นเผชิญหน้ากับความทรงจำต่ออดีต ส่วนความทรงจำร่วมต่อเหตุการณ์ความรุนแรงของซีลีและอาร์เจนตินาปะทุขึ้นหนึ่งเกินกว่าหนึ่งทศวรรษให้หลังเหตุการณ์ ซึ่งสัมพันธ์กับการครองอำนาจของผู้นำจากพรรคฝ่ายซ้าย (Mujal-León & Langenbacher, 2015, p. 76)

ประเด็นที่สี่ เป็นปัจจัยที่มาจากนโยบายของนายกรัฐมนตรีโดยตรงคือ โฆเซ หลุยส์ โรดริเกซ ซาปาเตโร (José Luis Rodríguez Zapatero) (17 เมษายน 2004 - 21 ธันวาคม 2011) ภายใต้อำนาจของเขา ประเทศสเปนให้ความสำคัญกับการขุดคุ้ยถึงความทรงจำอันโหดร้ายในประวัติศาสตร์ เหตุผลส่วนหนึ่งคือปู่ของเขาคือกัปตัน ฮวน โรดริเกซ โลซาโน (Captain Juan Rodríguez Lozano) เสียชีวิตจากการถูกยิงจากเจ้าหน้าที่ในระบอบฟรังโกในช่วงสงครามกลางเมือง เพราะปู่ของเขาปฏิเสธที่จะแสดงท่าทีต่อต้านและร่วมรบกับกลุ่มนิยมสาธารณรัฐหรือกลุ่มฝ่ายซ้าย ซาปาเตโรเปิดเผยว่า ตนเองสนใจการเมืองตั้งแต่อายุ 18 ขวบ เนื่องจากเริ่มต้นจากการอ่านงานบันทึกจำนวนมากของปู่ รวมถึงบันทึกอันเศร้าสลดที่ปู่เขียนขึ้นมาก่อนที่ตนเองจะเสียชีวิต

* ต้นฉบับภาษาอังกฤษคือ “We are the first generation to approach the past without fear or trauma.”

ไม่ถึง 24 ชั่วโมง เนื้อหาในบันทึกนี้ยังได้ขอร้องให้ภรรยาตนเองให้อภัยเจ้าหน้าที่ในระบบบฟรังโกที่กำลังจะฆ่าเขา ช่วงที่ซาปาเตโรเข้ารับตำแหน่งใหม่ เขาไปที่ค่ายกักกันเมาเทาสเซน (Mauthausen) ในประเทศออสเตรีย เพื่อไปแสดงความเคารพต่อเหยื่อกลุ่มนิยมนาชาธิปไตยชาวสเปน ซึ่งกว่า 8,000 คนถูกกักกันในค่ายดังกล่าวในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง และมีเพียงหนึ่งในสี่เท่านั้นที่รอดชีวิต ซาปาเตโรยังเป็นผู้นำประเทศคนแรกที่กล่าวอย่างเป็นทางการต่อหน้าวุฒิสภาในเดือนเมษายน ปี 2006 ถึงความถูกต้องในหลักการของกลุ่มนิยมนาชาธิปไตยที่เคลื่อนไหวในช่วงทศวรรษที่ 1930 (Aguilar, 2008, p. 427) นอกจากนี้ รัฐบาลของเขายังได้จ่ายบำนาญให้ทหารผ่านศึกช่วงสงครามกลางเมือง ช่วยเหลือค่าใช้จ่ายให้คนที่บาดเจ็บหรือพิการในสงครามดังกล่าว และคืนตำแหน่งให้ข้าราชการที่เคยถูกไล่ออกในสมัยระบบบฟรังโก ตลอดจน คืนทรัพย์สินให้สหภาพการค้าที่เคยถูก รัฐบาลฟรังโกยึดไป (Encarnación, 2014, p. 76) การดำเนินนโยบายที่เน้นความทรงจำของซาปาเตโรสอดคล้องกับผลสำรวจประชามติของสถาบันโอปิน่า (Instituto Opina) ที่ระบุว่าชาวสเปนมากกว่าสองในสามพร้อมรับภาระที่จะเปิดบาดแผลในอดีตออกมาและเชื่อว่าประเทศเข้มแข็งเพียงพอกับการรับภาระนี้ อนึ่ง ท่าทีต่อการขุดคุ้ยถึงความทรงจำส่งผลให้ซาปาเตโรได้รับการเลือกตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีในสมัยที่สองในปี 2008 (อ้างถึงใน Encarnación, 2008, p. 454)

กล่าวได้ว่า เมื่อกระแสการสร้างความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านจัดขึ้นในภูมิภาคละตินอเมริกาซึ่งวงการตุลาการส่วนหนึ่งของสเปนได้เข้าไปมีส่วนฟ้องร้องดำเนินคดีต่ออดีตผู้นำเผด็จการ (ช่วงเวลาไล่เลี่ยกันในยุโรปเริ่มถกเถียงถึงการก่อตั้งศาลอาญาระหว่างประเทศและการดำเนินคดีกับสโลโบดัน มิโลเชวิช ในข้อหาก่ออาชญากรรมสงคราม และฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในบอสเนีย) รวมถึงภาคประชาสังคมภายในที่เข้มแข็ง ตลอดจน โครงสร้างทางการเมืองเปิดกว้างเอื้อต่อการคิดถึง ความทรงจำในอดีต ช่องว่างระหว่างรุ่นห่างไกลกันจนทำให้การคิดถึงความทรงจำในอดีตมิได้เป็นเรื่องน่ากังวลอีกต่อไป และบทบาทของผู้นำประเทศ จากเหตุผลเหล่านี้ทำให้ประเทศสเปนหันกลับมาให้ความสำคัญกับความทรงจำจากอดีตมากยิ่งขึ้น รูปธรรมชัดเจนคือ สเปนประกาศว่าปี 2006 หรือปีที่ครบรอบ 70 ปีสงครามกลางเมือง ให้เป็นปีแห่งความทรงจำทางประวัติศาสตร์ (Year of Historical Memory) และต่อมาในวันที่ 31 ตุลาคม ปี 2007 รัฐสภาสเปนได้ผ่านกฎหมาย ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ (The Historical Memory Law) กฎหมายดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อเข้าไปจัดการกับภาระมรดกความเจ็บปวดจากประวัติศาสตร์ของประเทศ เนื้อหาคร่าวๆ ของกฎหมายมีดังนี้ (Encarnación, 2008, p. 454)

CHAPTER 2

- ให้ตระหนักถึงและขยายสิทธิของเหยื่อของความรุนแรง ทั้งความรุนแรงจากการถูกฆ่าประหารชีวิตหรือถูกทำให้สูญหายที่มีสาเหตุจากด้านการเมือง ศาสนา และอุดมการณ์ในช่วงสงครามกลางเมืองระหว่างปี 1936-1939 และภายใต้การปกครองของนายพลฟรังโกระหว่างปี 1936-1939

- พื้นฟูศักดิ์ศรีของเหยื่อ ให้ความช่วยเหลือแก่เหยื่อและทายาทของเหยื่อ รวมถึงช่วยเหลือเรื่องการเงินแก่ผู้ที่ต้องกำพร้าจากเหตุความรุนแรง

- ระบอบฟรังโกควรได้รับการประณาม

- ห้ามมิให้มีการจัดพิธีทางการเมืองใดๆ ที่ Valley of the Fallen

- ให้ถอดรื้อทุกสัญลักษณ์ของระบอบฟรังโกออกจากสิ่งก่อสร้างและพื้นที่สาธารณะ แต่หากเป็นเหตุผลด้านศิลปะ สถาปัตยกรรมและศาสนา จะได้รับการยกเว้น

- ประเทศต้องช่วยให้พิสูจน์เอกลักษณ์ของผู้เสียชีวิตและผู้ถูกบังคับให้สูญหาย จึงต้องมีการขุดหลุมศพที่ฝังอดีตนักโทษทั่วประเทศ

- ให้สัญชาติสเปนกับผู้รอดชีวิต รวมถึงทายาทของพวกเขาซึ่งอพยพไปอยู่ต่างประเทศ

- ประสานผู้รอดชีวิตในต่างประเทศ รวมถึงทายาทของพวกเขาเพื่อให้กลับเข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในประเทศสเปน

- ปฏิเสธความชอบธรรมของทุกกฎหมายที่ผ่านและถูกใช้ในระบอบฟรังโก



ภาพที่ 1 ประเทศสเปนประกาศให้ปี 2006 เป็นปีแห่งความทรงจำทางประวัติศาสตร์ (Year of Historical Memory) (อ้างถึงใน Sellosmundo, 2006)



ภาพที่ 2 การขุดหลุมฝังศพเหยื่อภายใต้ระบอบฟรังโกทั่วประเทศ (อ้างถึงใน CanalSur, 2010)

นอกจากนี้ในตอนท้ายของกฎหมายข้างต้นยังได้ระบุอีกว่า ประเทศสเปนสนับสนุนให้มีการฟื้นฟู ความทรงจำ ทั้งความทรงจำส่วนตัว ความทรงจำของครอบครัวและความทรงจำสาธารณะ และสนับสนุนความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวสเปนที่ต่างวัยภายใต้หลักสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ อีกทั้ง กฎหมายยังให้อำนาจรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมรวบรวมทุกคำร้องเกี่ยวกับการใช้อำนาจในทางมิชอบ การทรมาน การฆาตกรรมที่เกิดขึ้นในระบอบฟรังโกระหว่างปี 1936-1975 ตลอดจนกฎหมายนี้มีผลบังคับใช้ทั้งในระดับชาติ ภูมิภาคและท้องถิ่น ผลที่ตามมา นอกจากมีการกล่าวถึงความทรงจำแห่งอดีตจำนวนมากแล้ว ยังมีการขุดหลุมศพทั่วประเทศจำนวนมากเช่นกัน อย่างไรก็ตาม หัวข้อถัดไปผู้เขียนมีข้อถกเถียงว่า การสร้างการจดจำร่วมดังกล่าวยังอยู่ภายใต้ร่มเงาอันยิ่งใหญ่ไพศาลของการลืมในประเทศสเปนอยู่ดี

การจดจำภายใต้ร่มเงาการลืม

ในประวัติศาสตร์ของระบอบฟรังโกมีอายุยืนยาวกว่า 40 ปี ซึ่งถือว่าสูงมากหากเทียบกับเผด็จการของประเทศอาร์เจนตินาที่มีอายุ 7 ปี (1976-1983) หรือชิลีที่มีอายุ 17 ปี (1973-1990) แม้ 70 ปีให้หลังสงครามกลางเมือง รัฐสภาสเปนได้ผ่านกฎหมายความทรงจำทางประวัติศาสตร์ (The Historical Memory Law) ในช่วงรัฐบาลโฮเซ่ หลุยส์ โรดริเกซ ซาปาเตโร อย่างไรก็ตาม

กลุ่มอนุรักษ์นิยมภายในสเปนต่างโจมตีกฎหมายนี้ว่าจะเป็นการไปกระตุกความเคียดแค้นและสร้างภาระใหม่ให้กับความทรงจำของประเทศ เนื่องจากชาวสเปนจำนวนมากได้ข้ามผ่านความทรงจำภายใต้ระบอบฟรังโกไปแล้ว เช่น มานูเอล ฟรากา (Manuel Fraga) อดีตรัฐมนตรีกระทรวงข่าวสาร ข้อมูลของรัฐบาลฟรังโกและผู้ก่อตั้งพรรคประชาชน (People's party) พรรคอนุรักษ์นิยมที่มีบทบาทสำคัญ กล่าวถึงซาปาเตโรว่า “ไม่ยอมเคารพข้อตกลงว่าด้วยการลี้ภัยปี 1975 ซึ่งได้รับการลงนามทั้งจากฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา” และเขายังเสริมอีกว่า “แม้แต่อดีตนายกรัฐมนตรี เฟลิเป กอนซาเลส (Felipe González) (2 ธันวาคม 1982 - 5 พฤษภาคม 1996 - ผู้เขียน) และอดีตนายกรัฐมนตรี คาร์ริลโญ (หัวหน้าพรรคในช่วง 1960-1982- ผู้เขียน) ยังคงยึดถือข้อตกลงว่าด้วยการลี้ภัยปี 1975 พร้อมกับมีความตั้งใจที่จะลี้ภัยและสงครามกลางเมือง ผมไม่เข้าใจว่าทำไมซาปาเตโรไม่ทำเฉกเช่นเดียวกัน ซาปาเตโรกำลังก่อความผิดพลาด” (อ้างถึงใน Encarnación, 2014, p. 171) ส่วนนายมาเรียโน ราฆอย (Mariano Rajoy) หัวหน้าพรรคประชาชนกล่าวในระหว่างหาเสียงเลือกตั้งทั่วไปในปี 2008 ว่า “หากพรรคผมชนะการเลือกตั้ง กฎหมายความทรงจำทางประวัติศาสตร์จะต้องสิ้นสุดไป ประชาชนต้องการมองไปข้างหน้า พวกเราอยู่ในโลกที่ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงเคลื่อนที่อย่างรวดเร็วเราจำเป็นต้องพูดถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน มิใช่อดีต” (Encarnación, 2014, p. 174) อนึ่ง แม้ราฆอยจะแพ้การเลือกตั้งต่อกอนซาเลสในปีดังกล่าว แต่ต่อมาเขาชนะการเลือกตั้งและได้เป็นนายกรัฐมนตรีสเปนระหว่างปี 2011-2018 ดังนั้นเขาจึงเพิกเฉยต่อกฎหมายดังกล่าว ทำนองเดียวกับสื่อมวลชนเอียงขวาจำนวนมากต่างระบุเช่นกันว่า กฎหมายนี้จะไปเปิดแผลเก่า ซึ่งอาจจะนำประเทศไปสู่การสั่นคลอนและไร้เสถียรภาพทางการเมืองได้ เช่น อันโตนิโอ มูโนส (Antonio Muñoz) คอลัมนิสต์ชื่อดังวิจารณ์กฎหมายดังกล่าวว่า “ให้ความสำคัญกับช่วงสงครามกลางเมืองมากเกินไป จนชาวสเปน “ไม่สามารถคุยเรื่องอื่นได้อีกเลย ยกเว้นแค่สงครามกลางเมืองกับการสู้วัวกระทิงเท่านั้น” ทั้งๆ ที่เศรษฐกิจของประเทศกำลังตกอยู่ในภาวะตกต่ำ” เขายังระบุต่ออีกว่า กฎหมายดังกล่าวอดอ้างว่าเราสามารถคุยเรื่องสงครามกลางเมืองได้อย่างเต็มที่ “ราวกับว่าประชาชนในสเปนตอนนี้แตกแยกกันเหมือนในอดีต ซึ่งมันไม่ใช่ อีกทั้งเรื่องราวดังกล่าวก็ผ่านไปนานแล้ว ดังนั้น เรื่องใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับการขุดคุ้ยประวัติศาสตร์ ควรให้เป็นหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ มิใช่ของนักการเมืองและศาล” (อ้างถึงใน Encarnación, 2014, p. 176) ทำนองเดียวกับที่โบสถ์จำนวนมากในประเทศยังตั้งแผงกฎหมายด้วยการแสดงสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อแสดงออกถึงความโปรดปรานที่มีต่อระบอบฟรังโก (Encarnación, 2014, p. 167) ขณะที่ผู้สนับสนุนพรรคสังคมนิยมของนายกรัฐมนตรีซาปาเตโรโต้แย้งท่าทีของฝ่ายขวาว่า กลุ่มศรัทธาในระบอบฟรังโกพยายามใช้ผ้าคลุมปกปิดการสังหารหมู่ชาวสเปนในอดีตไว้

อย่างไรก็ตาม แม้การถกเถียงระหว่างกันจะหยุดที่เรื่องกฎหมายดังกล่าว แต่ในกรณีของ ประเทศสเปนตรงกันข้ามกับประเทศอาร์เจนตินาที่รัฐบาลพลเรือนได้ล้มล้างกฎหมายนิรโทษกรรมที่ ทหารเคยใช้เป็นเครื่องมือลบล้างการกระทำของตนเองในยุคเผด็จการ (ศิวัช ศรีโกคางกุล, 2555) ทว่าทุกฝ่ายในประเทศสเปนกลับไม่กล่าวถึง การยกเลิกข้อตกลงว่าด้วยการลืม (Pacto del Olvido) ในปี 1975 และกฎหมายนิรโทษกรรมทางการเมืองในปี 1977 (อ้างถึงใน Encarnación, 2008, p. 452)

ระหว่างปี 2005 และ 2006 องค์กรนิรโทษกรรมสากล ได้จัดทำรายงาน 3 ฉบับ เพื่อกระตุ้นให้รัฐบาลสเปนทำตามพันธสัญญาระหว่างประเทศในการไม่ลดยุทธผู้กระทำความผิด ขณะที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติ (United Nations Human Rights Committee) ระบุในปี 2003 ว่า สเปนยังเป็นเหมือนอีกหลายประเทศที่ยังคงไม่สอบสวนต่อกรณี ของบุคคลจำนวนมากที่ถูกบังคับให้สูญหาย ส่วนคณะกรรมการผู้แทนถาวรแห่งสมัชชารัฐสภา สหภาพยุโรปได้ลงคะแนนอย่างเป็นทางการเป็นเอกฉันท์ในวันที่ 17 มีนาคม ค.ศ. 2006 ในการประณาม ความโหดเหี้ยมของระบอบฟรังโกและเน้นย้ำให้ประเทศสเปนแสดงออกถึงการให้เกียรติต่อเหยื่อ อย่างเหมาะสม ต่อมา สมัชชารัฐสภา ฯ ยังเรียกร้องให้ประเทศสเปนถือเอาวันที่ 18 กรกฎาคมของ ทุกปีให้เป็นวันประณามระบอบฟรังโก (วันที่เกิดรัฐประหารและนำไปสู่สงครามกลางเมือง) และร้อง ขอให้สเปนตั้งคณะกรรมการอย่างเป็นทางการในการสอบสวนอาชญากรรมในยุคฟรังโกและขอให้ผู้ มีอำนาจตามท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศสเปนสร้างอนุสรณ์สถานเพื่อแสดงความเคารพต่อเหยื่อ จากนั้น วันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ. 2006 เสียงส่วนใหญ่ของสมาชิกรัฐสภาสหภาพยุโรปแสดงออกถึง การประณามระบอบฟรังโกอย่างเป็นทางการ (Aguilar, 2008, p. 429) เช่นเดียวกับ ฮิวแมนไรท์ วอทช์ (Human Rights Watch) และคณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากล (International Commission of Jurists - ICJ) ได้แสดงความผิดหวังต่อประเทศสเปนที่ล้มเหลวในการสร้าง มาตรฐานความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน โดยวิลเดอร์ ไทเลอร์ (Wilder Tyler) อดีตผู้อำนวยการ ด้านกฎหมายของฮิวแมนไรท์วอทช์ เคยเรียกร้องให้สเปนพิจารณาข้อผิดพลาดดังกล่าวและกระตุ้น ให้สเปนทำในสิ่งที่ถูกต้องและไม่ย้อนแย้งในตัวเอง เพื่อที่จะเป็นแบบอย่างในการสร้างความยุติธรรม ให้กับประเทศอื่น ไทเลอร์กล่าวว่า “ประเทศสเปนคือตัวอย่างอ้างอิงต่อหลายประเทศใน กระบวนการสร้างการเปลี่ยนผ่านทางประชาธิปไตย แต่ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่า ทำไมประเทศสเปนไม่ ประยุกต์ใช้มาตรฐานความยุติธรรมเดียวกันกับการที่เรียกร้องให้ประเทศอื่นๆ ใช้” (อ้างถึงใน Encarnación, 2008, p. 458)

ความหวังของกระบวนการสร้างความยุติธรรมในประเทศเป็นอันดับสลายอย่างเป็นทางการ ในปี 2008 ผู้พิพากษาชาวสเปนคือ Baltasar Garzon ผู้มีส่วนสำคัญต่อการฟ้องร้องปิโนเชต์ก่อนหน้านี้และมีส่วนสำคัญต่อการสอบสวนการละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อนักโทษในคุกอ่าวกวานตานาโม ได้ประกาศว่าตนเองจะทำการสอบสวนอาชญากรรมต่อมวลมนุษยชาติภายใต้ระบอบฟรังโก พร้อมยื่นเรื่องให้ศาลสูงสุดพิจารณา ทว่าในเดือนกุมภาพันธ์ปี 2012 ศาลสูงสุดของสเปนยืนยันกรณว่า การสอบสวนไม่สามารถทำได้เนื่องจากขัดกับกฎหมายนิรโทษกรรมปี 1977 ศาลยังระบุอีกว่า “สิทธิในการเข้าถึงความจริงเป็นเรื่องส่วนตัวและอาจจะถูกพบได้โดยนักประวัติศาสตร์ มิใช่โดยศาล”* (Druliotte, 2015, p. 316) ไม่เพียงเท่านั้น ก่อนหน้านี้ในวันที่ 14 พฤษภาคม ปี 2010 Baltasar Garzon ถูกคณะกรรมการตุลาการ (General Council of the Judiciary) ตัดสินให้เขาหยุดปฏิบัติงาน เนื่องมาจากการรณรงค์ขอให้มีการสอบสวนอาชญากรรมภายใต้ระบอบฟรังโก การตัดสินพักงานเขาส่งสร้างความขุ่นเคืองให้แก่กนักสิทธิมนุษยชนทั้งในและต่างประเทศเป็นอย่างยิ่ง (Rubin, 2014, pp. 99-100) อนึ่ง กรณีดังกล่าวเหมือนกับประเทศบราซิล ก่อนหน้านี้รัฐบาลทหาร (1964-1985) ได้ออกกฎหมายนิรโทษกรรมในปี 1979 เพื่อลบล้างการกระทำผิดของตนเอง ซึ่งศาลทั้งในระดับเล็กหรือระดับใหญ่ต่างไม่รับข้อร้องเรียนของเหยื่อภายใต้ระบอบดังกล่าว เนื่องจากยอมรับสถานะของกฎหมายนิรโทษกรรมอย่างเคร่งครัด นับจากช่วงต้นปี 2000 เรื่อยมา ภาคประชาสังคมและนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนได้ต่อสู้เพื่อให้ศาลภายในประเทศพิพากษาให้กฎหมายนิรโทษกรรมเป็นโมฆะให้เหมือนกับการทำหน้าที่ของศาลในประเทศอาร์เจนตินา อย่างไรก็ตาม ศาลสูงสุดในประเทศบราซิลได้ตัดสินในปี 2010 ว่า กฎหมายนิรโทษกรรมยังมีผลบังคับใช้และไม่ขัดกับรัฐธรรมนูญแต่อย่างใด (Tang, 2015)

ทั้งนี้ พาโลมา อากีลาร์ (Paloma Aguilar, 2013, p. 258) ศาสตราจารย์ด้านรัฐศาสตร์ชาวสเปนระบุว่า “ผู้พิพากษาชาวสเปนที่แสดงออกอย่างชัดเจนว่าสนับสนุนอุดมการณ์ระบอบฟรังโกแม้จะมีจำนวนน้อยแต่พวกเขาอยู่ในตำแหน่งระดับสูงสุดทั้งนั้น” อากีลาร์ยังระบุว่า ศาลในประเทศสเปนยื่นหยัดพิทักษ์ระบอบฟรังโกมาตลอด ศาลสูงสุดไม่เคยรับคำร้องจากเหยื่อเพื่อตรวจสอบการถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนและไม่เคยแทรกแซงการทำงานของศาลทหาร ทั้งๆ ที่ตามกฎหมายแล้วศาลสูงสุดมีอำนาจทบทวนคำพิพากษาได้ก็ตาม อุดมการณ์อนุรักษ์นิยมยังคงสืบทอดต่อกันมา

* ต้นฉบับภาษาอังกฤษคือ “right to truth is private and may be met by historians, but not by the courts.”

ในสถาบันศาลของประเทศสเปนแม้จะสิ้นระบอบฟรังโกแล้วก็ตาม ศาลในประเทศสเปนยังคงไม่ตัดต่อกับการกดขี่จากรบอบฟรังโก และศาลในสเปนยังมีอิสระในการรับคนเข้ามาทำงานเอง (self-recruitment) ซึ่งผู้เข้ามาทำงานมักเป็นเครือญาติกับผู้พิพากษาที่กำลังปฏิบัติหน้าที่อยู่ ดังนั้นแม้ภาคประชาสังคมได้เรียกร้องให้มีการยกเลิกคำพิพากษาจากศาลทหารในระบอบฟรังโก แต่ทว่าศาลสูงสุดในประเทศได้ปิดปฏิเสธไม่รับคำร้องดังกล่าว จึงทำให้รัฐสภาสหภาพยุโรปวิจารณ์การทำหน้าที่ของศาลสเปนอย่างรุนแรงในปี 2005 ขณะที่ชาวสเปนมากกว่าร้อยละ 50.4 ระบุในปี 2008 ว่า ระบอบประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นอย่างมั่นคงได้ต้องมีการยกเลิกคำพิพากษาจากการไต่สวนทางการเมืองในระบอบฟรังโก และผลสำรวจในปีเดียวกันยังระบุว่าชาวสเปนกว่าร้อยละ 50 เห็นสมควรให้เจ้าหน้าที่ในระบอบฟรังโกที่ยังมีชีวิตอยู่ควรถูกไต่สวนดำเนินคดี การทำหน้าที่ของระบบตุลาการสเปนจึงอนุรักษ์นิยมค่อนข้างมากถ้าเทียบกับระบบนิติบัญญัติในบางประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ประเทศเยอรมนี ซึ่งรัฐสภาออกกฎหมายยกเลิกคำพิพากษาที่ไม่เป็นธรรมทั้งหมดในระบอบนาซีและรัฐสภาในประเทศออสเตรเลียลงมติยกเลิกกฎหมายทุกชนิดที่ออกในช่วงเยอรมนีเข้ามายึดครอง (Aguilar, 2013)

อนึ่ง หากกล่าวถึงการสร้างความปรองดองที่ยั่งยืนแล้ว การไต่ตรองถึงอดีตที่ยุ้งยากและการยื่นกรานจดจำต่ออดีตนั้นเป็นสิ่งสำคัญ (Cole, 2007, p. 7) ในแง่นี้ แม้กฎหมายความทรงจำทางประวัติศาสตร์ (The Historical Memory Law) ในปี 2007 จะให้ความสำคัญกับการจดจำความเลวร้ายในอดีตของประเทศแต่กลับเป็นการจดจำภายใต้เค้าโครงที่ใหญ่กว่านั้นคือ การลี้มเพราะประเทศสเปนไม่สามารถทะยานไปสู่การค้นหาความจริงต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น การเรียกร้องความรับผิดชอบจากผู้ที่ก่อความรุนแรง (accountability) การกำจัดหรือชำระล้างที่เคยมีบทบาทสำคัญในระบอบเก่า (bureaucratic purge) การปฏิรูปภาคส่วนความมั่นคง การยกเลิกกฎหมาย/ประกาศในยุคเผด็จการ ฯลฯ ซึ่งเหตุผลเหล่านี้จึงไม่สามารถทำให้การปรองดองที่แท้จริงเกิดขึ้นได้ (Sumalla, 2013) เสียงของเหยื่อภายใต้ระบอบฟรังโกจึงถูกทำให้เงียบซ้ำแล้ว ซ้ำเล่า ไม่ว่าจะต้องถูกทำให้เงียบในช่วงที่มีการกดขี่ปราบปรามระหว่างปี 1936-1975 ต่อมาถูกทำให้เงียบในช่วงการเปลี่ยนผ่านเพื่อแลกกับเสถียรภาพของระบอบประชาธิปไตยและการสร้างความปรองดองผ่านข้อตกลงว่าด้วยการลี้มปี 1975 และกฎหมายนิรโทษกรรมในปี 1977 ตลอดจน ถูกทำให้เงียบเนื่องด้วยวงการตุลาการสเปนปิดปฏิเสธที่จะปะทะกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในอดีต (Fernández & Ortega, 2017) ในแง่นี้จึงทำให้ Alicia Gil Gil (อ้างถึงใน Aguilar, 2013) ศาสตราจารย์ที่มหาวิทยาลัยซาราโกซา (University of Zaragoza) จึงตั้งข้อสังเกตว่า ประเทศสเปนเป็นตัวอย่างของการหลงลืมอย่างถึงที่สุด (model of absolute oblivion)

บทสรุป

แต่เดิมประเทศสเปนอาศัยการลี้ภัยและความเจ็บมาเป็นเวลากว่าสามทศวรรษผ่านข้อตกลงว่าด้วยการลี้ภัยในปี 1975 และกฎหมายนิรโทษกรรมทางการเมืองในปี 1977 จนกระทั่งปลายทศวรรษที่ 1990 ประเทศสเปนจึงกลับมาให้ความสำคัญกับการรื้อฟื้นความทรงจำเนื่องจากเป็นผลของปัจจัยบางประการที่เกิดควบคู่กัน ไม่ว่าจะเป็นผลจากการทำงานของคณะตุลาการหัวก้าวหน้าในประเทศ จนนำไปสู่การตั้งข้อกล่าวหาผู้นำและผู้มีบทบาทสำคัญที่ก่อความรุนแรงในหลายประเทศในภูมิภาคละตินอเมริกา ความเข้มแข็งของภาคประชาสังคม ช่องว่างระหว่างรุ่นที่ห่างไกลกันจนทำให้กล้าเผชิญกับอดีตโดยปราศจากความกลัว และความเข้มแข็งของผู้นำพรรคสังคมนิยมอย่างไรก็ตาม ด้วยท่าทีอนุรักษ์นิยมทั้งจากพรรคการเมืองฝ่ายขวาและคณะตุลาการที่ยังคงศรัทธาในระบบอบฟรังโก จึงทำให้การจดจำดังกล่าวทะยานไปไม่ถึงการสร้างความยุติธรรมให้แก่ประเทศได้แต่อย่างใด สเปนจึงเป็นประเทศประชาธิปไตยตั้งมั่นประเทศเดียวที่ปฏิเสธจะเอาผิดกับผู้ก่อความรุนแรงในประเทศก่อนหน้านี้ (Davis, 2005, p. 864) ในแง่นี้ ความทรงจำอันเจ็บปวดของเหยื่อจึงจำต้องถูกแช่แข็งไว้ การจดจำที่เกิดขึ้นต่อโศกนาฏกรรมของสงครามกลางเมืองและการละเมิดสิทธิมนุษยชนภายใต้ระบอบฟรังโก กลับต้องอาศัยอยู่ภายใต้ร่มเงาอันยิ่งใหญ่ไพศาลของการลี้ภัย

รายการอ้างอิง

- ศิวัช ศรีโกลคางกุล. (2555). *เผชิญภัยความรุนแรงด้วยปรองดอง? บทเรียนจากต่างแดน*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- ศิวัช ศรีโกลคางกุล. (2560). ข้อถกเถียงว่าด้วยการลี้ภัยกับการสร้างสังคมใหม่. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, 5(2), 73-91.
- Abend, L., & Pingree, G. (2007). Farewell to Franco. *Time Online*. Retrieved July 9, 2018, from <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1129487,00.html>
- Aguilar, P. (2008). Transitional or Post-transitional Justice? Recent Developments in the Spanish Case. *South European Society and Politics*, 13(4), 417-433.
- Aguilar, P. (2011). Justice, Politics and Memory in the Spanish Transition. In A.B. de Brito, et al. (Eds.) *Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*. Oxford: Oxford University Press.

- Aguilar, P. (2013). Judiciary Involvement in Authoritarian Repression and Transitional Justice: The Spanish Case in Comparative Perspective. *The International Journal of Transitional Justice*, 7(2), 245-266.
- CanalSur. (2010). Hacemos balance de 10 años de movimiento social por la recuperación de la memoria histórica en España. Retrieved July 9, 2018, from <http://blogs.canalsur.es/lamemoria/2010/11/17/hacemos-balance-de-10-anos-de->
- Cole, E. A. (2007). Reconciliation and History Education. in E.A. Cole. (Ed). *Teaching the Violent Past*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Connerton, P. (2008). Seven Types of Forgetting. *Memory Studies*, 1(1), 59-71.
- Davis, M. (2005). Is Spain Recovering its Memory? Breaking the Pacto del Olvido. *Human Rights Quarterly*, 27(3), 858-880.
- Druliolle, V. (2015). Recovering Historical Memory: A Struggle against Silence and Forgetting? The Politics of Victimhood in Spain. *International Journal of Transitional Justice*, 9(2), 316-335.
- Encarnación, O. G. (2008). Reconciliation after Democratization: Coping with the Past in Spain. *Political Science Quarterly*, 123(3), 435-459.
- Encarnación, O. G. (2014). *Democracy without Justice in Spain: The Politics of Forgetting*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Evans, R. (2006). Pinochet in London – Pinochet in Chile: International and Domestic Politics in Human Rights Policy. *Human Rights Quarterly*, 28(1), 207-244.
- Fernández, R. A. A., & Ortega, O. M. (2017). Silence and the right to justice: confronting impunity in Spain. *The International Journal of Human Rights*, 21(5), 531-549.
- Ford-Smith, H. (2011). Local and Transnational Dialogues on Memory and Violence in Jamaica and Toronto: Staging Letters from the Dead among the Living. *Canadian Theatre Review*, 148, 10-17.
- Hayner, P. B. (2010). *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. London: Routledge.

- Hutchens, B. (2007). Techniques of Forgetting? Hypo-Amnesic History and the An-Archive. *SubStance*, 36(2), 37-55.
- Kundera, M. (1986). *The book of laughter and forgetting*. New York: Penguin Books.
- Mujal-León, E., & Langenbacher, E. (2015). Post-Authoritarian Memories in Europe and Latin America. In V. Tismaneanu, & B. C. Lacob. *Remembrance, History, and Justice: Coming to Terms with Traumatic Pasts in Democratic Societies*. Budapest: Central European University Press.
- Prieto, J. (2015). 40TH ANNIVERSARY OF FRANCO'S DEATH Remnants of the Franco era the dictatorship endures in some people's nostalgia for messianic solutions. *El Pais*. Retrieved July 9, 2018, from https://elpais.com/elpais/2015/11/20/inenglish/1448016555_924233.html
- Renan, E. (1996). What is a Nation? In G. Eley, & R. G. Suny. (Eds.). *Becoming National: A Reader*. New York: Oxford University Press.
- Roehrig, T. (2009). Executive Leadership and the Continuing Quest for Justice in Argentina. *Human Rights Quarterly*, 31(3), 721-747.
- Rubin, J. S. (2014). Transitional Justice against the State: Lessons from Spanish Civil Society-Led Forensic Exhumations. *The International Journal of Transitional Justice*, 8(1), 99-120.
- Sellosmundo. (2006). *Edifil 4287 Año de la Memoria Histórica*. Retrieved July 9, 2018, from http://www.sellomundo.com/Europa/Espa%F1a/sello_315318.html
- Sumalla, J. S. (2013). *Historical memory and criminal justice in Spain: a case of late transitional justice*. Cambridge: Intersentia.
- Tang, Y. T. (2015). International Justice through Domestic Courts: Challenges in Brazil's Judicial Review of the Amnesty Law. *International Journal of Transitional Justice*, 9(2), 259-277.
- Vivian, B. (1999). The Art of Forgetting: John W. Draper and the Rhetorical Dimensions of History. *Rhetoric & Public Affairs*, 2(4), 551-572.